

İhe Ashete Yazıtı: Yeni Bir Okuma ve Anlamlandırma Denemesi

Orçun Ünal*

Öz

Göktürk dönemi yazıtlarından olan İhe Ashete yazıtı, *Altun Tamgan Tarkan*'ın lahdine ait iki taşın üç yüzüne yazılmış bir mezar anıt yazıtıdır. Yazıt; daha önce W. Radloff, H. N. Orkun, S. E. Malov, K. Wulff (yayımlanmamış notlar), N. Serodjav, E. B. Rinchen, L. Bazin, L. V. Clark, L. Bold, E. Recebov-Y. Memmedov, N. Bazilhan, M. Dobrovits ve T. Ôsawa tarafından okunmuştur, fakat bütün bu okumalarda tatmin edici olmayan bazı kısımlar mevcuttur. Bu yüzden, bu çalışmada iki taşın üç yüzü de tekrar okunacak ve daha önceki okumalara göre her açıdan daha sağlam bir metin ve çeviri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

İhe Ashete Yazıtı, Höl Asgat Yazıtı, Eski Türkçe

1. Giriş

İhe Ashete yazıtı; Moğolistan'ın Bulgan aymağının Mogod sumunda Tülee uul dağı'nın batısında kalan Asgat Höndiy bölgesindeki Asgat vadisinde, N 46° 54' - E 104° 33' koordinatlarında (Bazilhan 2005: 124), Orhon Yazıtlarının bulunduğu Koşo-Tsaydam vadisinin yaklaşık 53 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Yazıtın 2,5 km batısından geçen nehrin adı Höl Asgat'tır. Bu yüzden yazıt literatürde *Höl Asgat Yazıtı* olarak da anılır. Yazıtın GPS kaydı, Alyılmaz (2003: 185) tarafından 1415 m, 48 U 0335821, UTM 5318946 olarak verilmiştir.

İhe Ashete yazıtı; İhe Hüşötü (Küli Çor), Ongin ve Orhon Yazıtları ile birlikte Göktürk dönemine ait yazıtlardandır ve 724 yılına tarihlendirilir (Róna-Tas 1999: 81). Ôsawa (2010: 73) ise yazıtın (*Apa*) *Yegän İrkin* tarafından 729 yılında yazıldığını iddia etmektedir.

* Öğr. Gör., Beykent Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı – İstanbul / Türkiye
orcununal@live.com

İhe Ashete anıt mezarı, dörder taş duvarı olan iki lahitten (A, B) oluşmaktadır. Birinci taş lahadin üç duvarı (A1, A3, A4) ayakta. Bir duvarı (A2) ise yıkılmıştır. Yazıtlar, A1 ve A2 duvarlarının üzerinde bulunmaktadır.

Birinci taşın ön yüzünde (A1r) bir rölyef ve iki kısa runik yazıt vardır. Bu yazıtlardan birincisi, taşın sağ üst köşesinden sola doğru yatay ve aşağı doğru dikey olarak yazılmıştır. İkincisi, taşın sol kenarının ortalarında yer alır ve aşağıdan yukarıya doğru yazılmıştır. Taşın arka yüzündeki (A1v) runik yazıt daha uzundur. Bu uzun yazıtın ilk satırı, *boustrophedon* tarzında, bir 's' şeklinde yazılmıştır. Bu yüzden, satırın orta kısmındaki harfler baş aşağı durmaktadır. Diğer iki satır, bu ilk satırın girintilerine yazılmıştır. Dördüncü ve son satır ise, ilk satırın altında yer almaktadır. Runik yazılı ikinci taş (A2) günümüzde neredeyse okunmaz bir haldedir (Dobrovits 2007: 147).

Rölyefte yan yana oturan üç erkek figürü görülmektedir. Uzun başlıkları ve ellerinde tuttıkları kadehler dikkat çeker. Sağ üst köşede bir kuş ve onun altında Orhon Yazıtlarında da görülen dağ keçisi damgası bulunmaktadır. Dobrovits (2007: 148), rölyefteki üç erkek figürün yazıtta isimleri geçen *Altun Tamgan Tarhan* ile oğulları *Torgul* ve *Yelgek*'i tasvir ettiğini düşünmektedir. Okunmaz hale gelen ikinci taşın ortasında ise bir geyik figürü ve onun sol üst tarafında damgaya benzer bir işaret yer almaktadır.

İhe Ashete yazıtını 1891 yılının Ağustos ayında ilk gören kişi, Rus âlim N. P. Levin'dir (Ôsawa 2010: 72). Ondan sonra yazıt sırasıyla N. M. Yadrinsev, W. Radloff ve F. Klementz tarafından incelenmiş ve estampajları çıkarılmıştır. Bu yazıt üzerinde bugüne kadar W. Radloff (1895), H. N. Orkun (1938), S. E. Malov (1959), K. Wulff (yayımlanmamış notlar), N. Serodjav (1963), E. B. Rinchen, L. Bazin (1974), L. V. Clark (1978), L. Bold (1988, 1990, 2000), E. Recebov-Y. Memmedov (1993), N. Bazilhan (2005), M. Dobrovits (2007) ve T. Ôsawa (2008, 2010) gibi pek çok araştırmacı çalışmıştır. Bunların içinde, T. Ôsawa (2008, 2010) yakın zamanda yaptığı saha araştırmaları dolayısıyla önceki araştırmacılardan farklı bir konumda durmaktadır. Ôsawa, "Revisiting Khöl-Asgat Inscription in Mongolia from the Second Turkic Qaghanate" (2010) başlıklı çalışmasında¹ yazıtın üç değil dört yazılı yüzü olduğunu, bu yüzlerde de sanıldığından daha fazla satır bulunduğunu bildirmekte ve bu dördüncü yüzünki de² dâhil olmak üzere eski araştırmacılara göre oldukça farklı okumalar sunmaktadır. Lakin sunduğu bu okumaları temellendirecek ve diğer araştırmacılar için gelecek çalışmaların yolunu açacak olan yeni estampajların fotoğraflarını vermemektedir. Karşılaştırma olanağı olmadığından da okumalar havada kalmaktadır. Bu yüzden, biz ilgili yerlerde Ôsawa'nın görüşlerine ve okumalarına yer vermekle birlikte, eski estampajlardan ve N. Bazilhan'ın sahada çektiği fotoğraflardan ve çizimlerden³ hareket ederek bazı yeni okuma ve anlamlandırma önerilerinde bulunacağız.

2. İhe Ashete Yazıtının Harf Çevrimi, Yazı Çevrimi ve Çevirisi

2.1. Harf Çevrimi

İhe Ashete A1r (ön)

A1r.1. t₂ k₂ š k₂ w̃ l₂ t₁ w d₁ n₁ I n₂ s₂ I

A1r.2. y₂ k₂ n₂ I r₂ k₂ n₂ b₂ d₂ z d₂ m

A1r.3. z g₁ n₁ z r₂ : g₁ r₁ : b₂ d₂ s₂ m s₂

İhe Ashete A1v (arka)

A1v.1. k^{w̃} w̃ l₂ t₁ w d₁ n₁ : I n₂ s₂ I l₁ t₁ w n₁ t₁ m g₁ n₁ t₁ r₁ k₁ n₁ y₁ w g₁ I n₁ (~ w⁴) m d₁ w^k w̃ č n₂ d₁ r₁ l f̄ m z l₁ (~ A³) k₁ A (~ l₁³) l₁ m A w̃ l₂ g₂ w y₁ r₁ l₁ g₁ r₂ m s₂ : k₁ l₁ s₂ m A k₂

A1v.2. w g₁ l₁ r₁ I t₁ w r₁ g₁ w l₁ y₂ l₂ g₂ k₂ l₁ k₁ z n₁ y₂ l₁

A1v.3. b₁ r₁ d₁ η z A s₂ z : l₂ (~ η³)

A1v.4. (A³)⁵ d₁ r₁ l₁ m s₂ č A s₁ k₁ n₁ w r₁ r₂ t₂ m z (~ A³) d₁ r₁ l₁ š

İhe Ashete A2

A2.1. w̃ z A t₂ η r₂ I : r₂ k₂ l₂ g₂ r₂ m s₂ A

A2.2. k₁ l₁ s₂ m A k₂³ /// č³ s₂³ r₂ s₂³ /// m /⁶

A2.3. d₁ r₁ l f̄ m z w̃ r₂ g₂ m A

A2.4. y₁ g₁ l₁ y₁ w : b₂ r₂ t₂ m [z]⁷

2.2. Yazı Çevrimi

İhe Ashete A1r (ön)

A1r.1. t(ä)k(i)š kül tud(u)n in(i)si

A1r.2. y(e)g(ä)n irk(i)n b(ä)d(i)z(ä)d(i)m

A1r.3. (a)zg(a)n (A)z (ä)r (a)g(i)r b(ä)d(i)z(ä)m(i)š

İhe Ashete A1v (arka)

A1v.1. kül tud(u)n in(i)si (a)ltun t(a)mg(a)n t(a)rĥ(a)n yogin (a)m(i)doḱ⁸ üç(ü)n (a)d(i)r(i)l f̄(i)m(i)z (a)lkal(i)m-a öl(ü)g uy(u)r l(u)g (ä)rm(i)š k(a)l(i)šma (ä)k[i]

A1v.2. og(u)l[l](a)rī torgul y(ä)lg(ä)k / y(e)lg(ä)k l(a)gz(i)n y₂(i)l

A1v.3. b(a)rd(i)η(i)z äs(i)z : (e)l

A1v.4. (a)d(i)r(i)lm(i)šča s(a)k(i)nur (ä)rt(i)m(i)z (a)d(i)r(i)l (ä)š

İhe Ashete A2

A2.1. üzä t(ä)ηri (ä)rkl(i)g (ä)rm(i)š-ä

A2.2. k(a)l(i)šma (ä)k[...] č² s₂² r₂ s₂² [...] m [.]

A2.3. (a)d(i)r(i)l(i)l(i)m(i)z ör(ü)gmä[g]

A2.4. y(a)g(i)l(a)yu : b(e)rt(i)m[(i)z]

2.3. Çeviri

İhe Ashete A1r (ön)

A1r.1. (Ben) Tekiş Kül Tudun'un küçük kardeşi

A1r.2. Yeğen İrkin, (bu mezarı) süsledim.

A1r.3. Azgan (adlı) Az(lardan bir) adam (bu mezarı) zengin⁹ (süslerle) süsledi.

İhe Ashete A1v (arka)

A1v.1. Kül Tudun'un küçük kardeşi Altun Tamgan Tarkan'ın cenaze töreniyle huzur bulduğumuz için¹⁰ ayrıldık. (Onu) övelim. Ölü muktedir-di. Başkaldıran // Geride kalan iki

A1v.2. Oğlu Torgul (ve) Yelgek, (siz de) domuz yılında

A1v.3. (Buradan?) Gittiniz.¹¹ Yazık! Ülke (?)

A1v.4. Ayrılmış (= parçalanmış?) gibi düşünüyorduk. (Buradan) ayrıl (ve) eşkin git!

İhe Ashete A2

A2.1. Yukarıdaki Gök (Tanrı) kudretli imiş.

A2.2. Başkaldıran // Geride kalan ik[i čn₂ er (bu mezarı) süsledi]

A2.3. Ayrıldık. Başkaldıran[lara]

A2.4. Düşman olduk.

3. Okuma ve Anlamlandırmalara Dair Açıklamalar

A1r.1. *t(ä)k(i)š*. *t₂ k₂ š* şeklinde yazılmış olan¹² ve yazıt üzerinde çalışan araştırmacıların *täkäš* olarak okuduğu bu kelime, DLT'de *ṬAKIŠ* "bir erkek ismi" olarak geçen ve DankKelly tarafından *tägiš*, DTS tarafından *täkiš* okunan¹³ kelime ile bir ve aynı olmalıdır. Yazıtta iki yerde /g/ foneminin *k₁* ve *k₂* harfleriyle yazılması,¹⁴ bu kelimenin de /g/ ile okunabileceğini düşündürmektedir.

Doerfer (1976: 123), *tägiš* ismini ET *täg-* "hücum etmek" fiiliyle ilişkilendiriyor olmalı ki onu "der Angreifer" olarak anlamlandırmaktadır: "Die Söhne des Alparslan erscheinen überall als Tutuš 'der Bewahrer' [...] Tegiš 'der Angreifer' [...]". Fakat *täg-* fiilinden -*Xš* eki ile türetilen *tägiš* kelimesi, bir ismi fail olamaz. DLT, bu kelime için sadece "değiş tokuş, takas" ve "herhangi bir şeyin sınırı ya da had safhası" anlamlarını vermektedir. Ku-

tadgu Bilig’de (2495) geçen *tägiş* kelimesi de aynı şekilde “değiş tokuş, takas” olarak anlamlandırılabilir (OTWF 269). Kül Tegin (K 5) yazıtında geçen muhtemel *tägiş* kelimesi ise sadece “hücum, saldırı, çatışma” anlamını taşımaktadır. Biz bu ismi yazıtta *k₂* harfi ile yazıldığından *t(ä)k(i)ş* okumayı tercih ettik. Bizce DLT <TAKIŞ> de *tägiş* değil, *täkiş* okunmalıdır. Sonuç olarak, *täkiş* isminin *täg-* fiiliyle hiçbir etimolojik bağlantısı olmadığını düşünüyoruz. Ancak bu isim *täk+iş* olarak tahlil edilirse, ET *täk* “tek, yalnızca, sadece; yalnız” (EDPT 475) veya ET *täk* “sessiz, sessizce” (EDPT 475) kelimeleriyle ilişkilendirilebilir. İsimden isim yapan +X^ş eki, ET *öd+üs* / *üd+üs* “tam gün, yirmi dört saat” (EDPT 72), ET *bag+iş* “ip, çadır ipi” (EDPT 321), ET *kurša-* (< **kur+uš+a-*) “kuşanmak, çevrelemek” (OTWF 422), ET *ye-m+iş* “yemiş”¹⁵ ile Orta Kıpçakça ve Türkçe *yok+uş* “yokuş” kelimelerinde de görülebilir.

A1r.1. *köl*. *Kw̄l* yazılan unvanın *köl* mü *kül* mü okunması gerektiği uzun zamandan beri tartışılmaktadır. Bu unvanın ET *köl* “göl” veya ET *kül* “kül” kelimeleriyle hiçbir bağlantısı olmadığı büyük bir kesinlikle söylenebilir. Clauson (EDPT 715), bu unvanın Çince transkripsiyonunun Orta Çince telaffuzu *k’iwât* olarak tasarlanan 闕 *què* karakteriyle yazılmış olmasına istinaden *kül* okunması gerektiğini savunmaktadır. Bu kelimeyi konu alan müstakil çalışmalarda *kw̄l* kelimesi; Bazin (1981) tarafından *köl*, Temir (1981) tarafından *kül*, Barutcu (1983) tarafından *köl* ve Ölmez (2011) tarafından *kül* olarak okunmuştur.

Bu kelimenin Orta Çince telaffuzunu Pulleyblank (1991: 263) *k’uat*, Schuessler (2007: 324, 2009: 240) *k’jwət*, Baxter (1992: 784) ve Baxter-Sagart (2011: 106) ise *khjwot* (< Eski Çince **k^whjat*) olarak tasarlamıştır. Yine Pulleyblank (1991: 263), kelimenin Geç Orta Çince telaffuzunu *k’yat* [k^hüat] olarak vermektedir. Schuessler’in OÇ *k’jwət* okuyuşunu esas alırsak, Kuzey Batı Çincesi *k’uat* üzerinden Tang dönemi Çincesi *k’uar* şekline ulaşırsak ki bu, Türkçe *kw̄l* şekline bir hayli uzaktır. Şayet Baxter’in OÇ *khjwot* şeklini esas alırsak, Kuzey Batı Çincesi *k’uot* üzerinden Tang dönemi Çincesi *k’yr* [k^hür] şekline ulaşırsak ki bu da açık bir şekilde Türkçe *kül* okuyuşuna işaret eder. Aynı şekilde Orta Farsça *kwyl* kuyıl (Boyce 1977: 54) de daha ziyade *kül* okunuşuna işaret etmektedir (Rybatzki 2006: 564). Kāşgari’nin kelimeyi -etimolojik ve semantik hiçbir bağı olmasa dahi- fonetik olarak *köl* “göl” kelimesiyle birleştirmesini ise halk etimolojisi olarak değerlendirmekteyiz.¹⁶

A1r.1. *tud(u)n*. *Tw̄dun* kelimesi; Clauson (EDPT 457) tarafından *todun*, Doerfer (TMEN III § 1194) tarafından *tudun* okunmaktadır. Bu kelimenin Orta Moğolcada *tudun* (Rybatzki 2006: 344-345) ve Yunancada τουδοῦνοç (Moravcsik 1983/II: 317-318) yazılması, bizce, kelimenin doğru okunuşunun *tudun* olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca bu

unvan, Çince kaynaklarda 吐屯 tǔ-tún (İnayet 2008: 281) olarak kaydedilmiştir. 吐 tǔ karakterinin Orta Çince okunuşu Schuessler (2007: 502) tarafından t^huo^B / t^huo^C , Baxter-Sagart (2011: 130) tarafından $thuX$, Geç Orta Çince telaffuzu ise Pulleyblank (1991: 312) tarafından $t^huǎ$ olarak verilmiştir. Buna göre, Çince 吐tǔ karakteri Türkçe *tu* hecesini karşılamaktadır. Bütün bu verilere gölge düşüren tek tanıklık, Baktrice madeni paralar üzerindeki *todono* (Sims-Williams 1988) unvanıdır. Yunanca *o* harfinin Baktricede *w*, *o*, *a*, *ø* dışında *u* ve *ū* seslerini de karşıladığı (Sims-Williams 1989: 233) göz önüne alınınca *todono* yazımının *tudun* telaffuzunu maskeleydiği açıktır.

A1r.2. $y(e)g(\ddot{a})n$. $Y(e)k(\ddot{a})n$, ET *yegän* unvanı için bir yazım yanlışı olmalıdır. ET *yegän* kelimesi; Kül Tegin (D 33) ve Çoyr (3) yazıtlarında $y_2 g_2 n_2$, İhe Hüşötü (21, 26), Arhanan (1) ve Barık I (2) yazıtlarında ise $y_2 I g_2 n_2$ şeklinde yazılmıştır. Görüldüğü üzere, bu kelime tanıklandığı diğer bütün yazıtlarda g_2 harfiyle yazılmıştır. İhe Ashete yazıtında, ET *lagzın* kelimesi de aynı şekilde $l(a)kz(i)n$ şeklinde k_1 harfiyle yazılmıştır.

Yegän kelimesinin $y_2 g_2 n_2$ ve $y_2 I g_2 n_2$ şeklindeki iki farklı imlası (yani ilk hecedeki ünlünün bazen \emptyset bazen *I* ile yazılması), ilk hecedeki ünlünün kapalı */e/* olduğunu göstermektedir. Bu yüzden kelimeyi $y(e)g(\ddot{a})n$ okumayı tercih ettik.¹⁷

A1r.2. *irk(i)n*. *İrkin* unvanı, Kül Tegin (D 34) yazıtında iki kere $I r_2 k_2 n_2$, Bilge Kağan (G 14) yazıtında $I r_2 k_2 n_2$, İhe Hüşötü (21) yazıtında $I r_2 k_2 I n_2$, Arhanan (1) yazıtında $I r_2 k_2 n_2$,¹⁸ Çoyr (3) yazıtında ise $r_2 k_2 I n_2$ olarak yazılmıştır. Kelime ayrıca DLT ve KB'de de geçmektedir.

Çoyr yazıtında geçen kelimeyi Klyastornıy (1969: 99, 1971: 254) *(i)rkin*, Sertkaya (1998: 354) *(i)rkin*, Özönder (2006: 113) *(ä)rkin*, Suzuki (2009: 421) *(i)rkin*, Kormuşin (2011: 516) ise *ärkin* okumuştur. Kelimenin ilk ünlüsünün yazılışında görülen $\emptyset - I$ nöbetleşmesi, yukarıda tartıştığımız *yegän* kelimesi gibi, bu kelimenin de kapalı */e/* ile *erkin* okunmasını gerektirir ancak ilk ünlünün */i/* okunması için başka zorlayıcı sebepler mevcuttur.

Sertkaya (1998: 354), DLT'deki ibareden hareketle *irkin* kelimesinin *irk-* "biriktirmek" fiilinden türemiş bir unvan olduğunu düşünmektedir. Kelimeyi aynı şekilde *irkin* okuyan Clauson (EDPT 225), bu etimolojiyi pek inandırıcı bulmamakta ve haklı olarak bunun sadece bir unvan olabileceğini belirtmektedir. Doerfer (1985: 166-167) ise bu unvanı kapalı */e/* ile *erkin* olarak okumakta ve Türkçe olmadığını belirtmektedir. Kökenini vermese de kelimenin Moğolca olabileceğini ifade etmektedir. Klasik Moğolcada *erkim* [=erkin] olarak, "supreme, best; important; distinguished, respectable, honorable; 'dear...'" (Lessing 1995: 330-331) anlamlarıyla geçen kelimenin söz konusu unvan ile ilişkisi ise belirsizdir.

İlk ünlünün /i/ olduğunu gösteren tanıklar şunlardır: Söz konusu unvan, Çince kaynaklarda 乙斤 *yǐjīn* (GOÇ *ʔit-kin*, Orta Tang *ʔir-kin*¹⁹), 夷离董 *yíliǒng* (GOÇ *ji-li-kin* = *(y)*irikin*²⁰) (İnayet 2008: 282, 292), Reşîdü'd-din'de *irkin* olarak geçer (EDPT 225). Daha da önemlisi, Erdal (2004: 81) Tibetçe bir metinde bu unvanın *hirkin* olarak iki kez geçtiğini belirtmektedir. Söz konusu Tibetçe metin, Tezcan'ın (1975) ele aldığı 1283 numaralı Tibetçe Pelliot el yazmasıdır. Tezcan (1975: 302), bu unvanın *er*, *erkek* (Halaçça *här* “er”, *hirkäk* “erkek”) kelimeleriyle ilgili olduğuna inanmaktadır.

Sonuç olarak, bu unvanın yabancı ve Tibet yazılı kaynaklarda hep (*h*)*irkin* olarak geçtiğini ve Kaşgari'nin -etimolojisi doğru olmasa bile- bu unvanı çağdaş lehçelerde /i/ fonemi ile başlayan *irk*-²¹ fiiliyle bağdaştırdığını göz önüne alırsak, yazıtımızda *I r₂ k₂ n₂* ve diğer yazıtlarda *I r₂ k₂ I n₂ / I r₂ k₂ n₂ / r₂ k₂ I n₂* olarak yazılmış olan kelimenin *irkin* okunması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden, Çoyr yazıtındaki *r₂ k₂ I n₂* yazıtını, bizce, eksik veya hatalıdır.

A1r.2. *b(ä)d(i)z(ä)d(i)m*. Malov (1959: 45) bu kelimeyi *bädizmis*, Orkun (ETY II 121) *b(ä)d(i)zm(i)[š]*, Ôsawa (2010: 23) *bädzämiš* olarak okumuştur. Ancak bu kelimenin sonunda bir *š* ya da *s₂* harfi görülmemektedir. Wulff ise bu kelimeyi *b(ä)d(i)z(i)m* olarak okumuştur (OTWF 418). Fakat biz bu okumayı da *b(ä)d(i)z(ä)d(i)m*²² olarak düzeltmek istiyoruz çünkü yazıtta *✕✕✕✕* harfleri görülmektedir.²³ İkinci *d₂* harfi, *m* harfinin üzerine gelecek şekilde yazılmıştır.

A1r.3. *(A)zg(a)n / (A)zg(i)n (A)z (ä)r*. Radloff'tan beri *İhe Ashete* üzerinde çalışan bütün araştırmacıların mutabık olduğu kelimelerden biri *(a)zg(a)n(a)z* ismidir. Söz konusu *z g₁ n₁ z* harfleri, *(a)zg(a)n(a)z* dışında *(a)zg(i)n(a)z / (a)zg(a)n(i)z / (a)zg(i)n(i)z* vb. gibi farklı şekillerde okunabileceği gibi, iki kelime olarak *(a)zg(a)n (a)z* veya *(a)zg(i)n (a)z* da okunabilir.

Birinci muhtemel okuma olan *(A)zg(a)n (A)z (ä)r*, “Azgan (adlı) Az eri” olarak anlamlandırılabilir. *(A)z (ä)r* “Azlardan adam” ifadesi, Şine Usu (D 11) yazıtında da aynen geçmektedir (Gömeç 1994: 221).²⁴ “Dikenli, dikenli çalı” anlamına gelen *Azgan*,²⁵ Uygurcada bir kadın ismi olarak tanıklanmıştır: *äkäm Azgan+ka* “kız kardeşim Azgan için”, *Azgan çäçäk tärim* “Azgan Çiçek (=dikenli çiçek) Hanım” (UWb 320). Uygurcada bir kadın ismi olarak tanıklanmış bu ismin Göktürk döneminde bir erkek için kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Örnek olarak, Altayca *azan* (< *azgan* ?) ismi sadece erkekler için kullanılmaktadır (ATS 221).

İkinci muhtemel okuma olan *(A)zg(i)n (A)z (ä)r*, “Azgın (adlı) Az eri” olarak anlamlandırılabilir. *Az-gin* kelimesi, “yolunu kaybetmiş” anlamında bir sıfat ve isim olarak Uygurcada tanıklanmıştır (UWb 320). *Azgin* keli-

mesinin, bu şekilde tanıklanmamış olsa bile, Göktürkler döneminde bir erkek ismi olarak kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Ancak kelimenin olumsuz anlamı, bu ihtimale gölge düşürmektedir.

Söz konusu isim ister *Azgan* ister *Azgin* olsun, *Az ar* “Az(lardan bir) adam” ifadesi birinci taşın ön yüzündeki rölyefin yapımında Azlardan bir kişinin rol aldığını açıkça göstermektedir.

A1r.3. *(a)g(i)r*. Ōsawa (2010: 23) bu kelimeyi *bädizin* olarak okumuştur.

A1r.3. *b(ä)d(i)z(ä)m(i)š*. Malov (1959: 45) tarafından *bädismis*, Orkun (ETY II 121) tarafından *b(ä)d(i)sm(i)š* ve Ōsawa (2010: 23) tarafından *bädzämiš* olarak okunan kelime *b(ä)d(i)s(ä)m(i)š* okunmalı ve *b(ä)d(i)z(ä)m(i)š* olarak düzeltilmelidir. Burada *z* ile yazılması gereken *bädizä-* fiili, *s₂* harfi ile yazılmıştır.

A1v.1. *t(a)mg(a)n*. Şimdiye kadar yazıt üzerinde çalışan bütün araştırmacılar tarafından *Tamgan* olarak okunan bu isim, Ongin yazıtında da iki (veya üç) kere geçmektedir. Kelime orada da yazıtımızdaki gibi *t₁ m g₁ n₁* şeklinde yazılmıştır. Ongin yazıtı üzerinde çalışan araştırmacıların hepsi, bu ismi *Tamgan* şeklinde okumuşlardır (Aydın 2008: 23, Erdal 2011: 365, Ōsawa 2011: 169). Bu isim, 819 yılına tarihlendirilen Yunanca bir yazmada *ταμγάν* (Moravcsik 1983/II: 297) ve Mahrnâmag’da *tmg’n* (Bailey 1985: 33) olarak geçmektedir. Bu yüzden, bu isim bizce yalnızca *t(a)mg(a)n* olarak okunabilir ve üç etimoloji önerisi dâhilinde incelenebilir. Birinci etimoloji önerisi, bu ismin *Kap-gan* ismi ve *yar-gan* unvanı gibi *tam-* “damlamak” veya **tam-* “tutuşmak, alev almak” fiilinden *-gan* yapım ekiyle türetilmiş olmasıdır. İkinci etimoloji önerisi, söz konusu ismin *tamga* “damga” kelimesinden türemiş veya onunla bağlantılı olmasıdır. Üçüncü etimoloji önerisi, Kül Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen *Tamağ* / *Tamiğ* / *Iduk* yer adındaki *tamiğ* / *tamağ* kelimesine *+An* çokluk ekinin eklenmiş olmasıdır.

Bu üç etimoloji arasında akla en yatkın olanı, bizce birincisidir. *Tamgan* isminin *tam-* “damlamak” fiilinden türemiş olması semantik açıdan pek muhtemel görünmemektedir. Eski Türkçe *tamit-* “tutuşmak, alev almak”, çağdaş Türk lehçelerinde yaşayan *tamiz-* / *tamis-* “yakmak, tutuşturmak”, Hakasça *tamil-* “yanmak, tutuşmak” ile Yakutça *timüt-* - *timüt-* “heyecanlanmak, öfkelenmek” fiillerinin kökü, Kırgızca *tam-* “yanmak, tutuşmak” ve Sarı Uygurca *tam-* “yanmak” (Räsänen 1969: 459) fiiliyle bir ve aynı olduğunu düşündüğümüz **tam-* (< Orta Çince 炎 *dam* “alev almış; kederle yanan” [Baxter 1992: 540]) fiilinden türetilmiş *Tam-gan* “tutuşmuş, alev almış, alevli” ise, bizce, bu isim için en doğru okuma ve en sağlam etimolojidir.

A1v.1. *yogin*. Diğer araştırmacılar tarafından *yog* “cenaze töreni” kelimesinin 3. tekil şahıs iyelik eki ve belirtme durumu eki almış şekli olarak düşünülen kelime, bizce aynı kelimenin 3. tekil şahıs iyelik eki ve araç durumu

eki almış şeklidir. Benzer örnekler, Tunyukuk yazıtında ve Eski Uygurcada da tanıklanmıştır: *kop+i+n*, *körk+i+n* (Erdal 2004: 183).

A1v.1. *(a)m(i)dök*. Radloff (1895) tarafından *umduk* olarak okunan kelime, Orkun (ETY II 122) tarafından *umaduk* olarak düzeltilmiştir. Orkun'dan sonraki araştırmacılar, Orkun'un okumasını kabul etmişlerdir. Ancak önceki kelime gerçekten *yogin* ise, söz konusu kelime *m d₁ ^wk* şeklinde yazılmış olmalıdır.²⁶ O yüzden burada ancak bir yazım yanlış veya eksik bir harf olduğu kabul edilirse *(u)m(a)dök* olarak okunabilir. Ayrıca söz konusu harflerin *umadok* okunmasıyla ortaya çıkan "Kül Tudun'un küçük kardeşi Altun Tamgan Tarkan'ın cenaze törenini yapamadığımız için ayrıldık" çevirisi akla yatkın değildir. Mantıken beklenen "ayrıldığımız için cenaze törenini yapamadık" veya "cenaze törenini yapamadan ayrıldık" gibi bir cümledir. Bu mantık açığını fark eden Clark (1978: 47) bu kısmı "Kül Tudun'un küçük kardeşi Altun Tamgan Tarkan'ın cenaze törenini yapamadığımız için [bu mezar taşını diktik ve ondan] ayrıldık" şeklinde tamamlayarak çevirmiştir. Her ne kadar mantıklı olsa da bu kadar büyük bir tamamlama kabul edilemez. Biz *umadok* okumasındaki bu imla ve çeviri sorunlarından dolayı doğruluğundan şüphe duyuyoruz.

Biz burada bir yazım yanlış veya eksiklik *olmadığını* varsayarak bu kelimeyi *(a)m(i)dök* olarak okumayı öneriyoruz. Buradaki *ami-* fiili, ET *amıl*, *amrıl-*, *amurt-*, *amürtgur-*, *amrik-*, *amru* ve *amuş-* kelimelerinin köküdür (OTWF 330, 654). Anlamı "sakinleşmek, rahatlamak, huzura ermek" olmalıdır. Bu fiil daha önce hiçbir Türkçe kaynakta tanıklanmadığı için bir hapax legomenondur. Türkçe *ami-*²⁷ fiilinin varlığı, Moğolca *amu-* (< **ami-*) "to rest, relax; to feel contentment or joy; to be relieved" (Lessing 1995: 117) ile de desteklenebilir.

A1v.1. *(a)lkal(i)m*. Bold (2000) tarafından *alqillim*, diğer bütün araştırmacılar tarafından *a kalalim a* olarak okunmuş olan bu kelimeyi *(a)lkal(i)m* "(onu) övelim" okumak da mümkün görünmektedir. Bu kelimenin okunmasındaki en büyük sorun, aşınmış yazıt üzerinde L ve a harflerinin karışmış olmasıdır. Bizce ᠰᠢᠯᠠᠯᠢᠮ ²⁸ şeklinde yazılmış olan kelime, diğer araştırmacılar tarafından ᠰᠢᠯᠠᠯᠢᠮ olarak okunmuştur.²⁹ Yine de belirtmek gerekir ki *(a)lkal(i)m* yazımı Göktürkçenin imlasına tam olarak uymamaktadır. *Alkalim* kelimesinin *alk(a)l(i)m* veya *(a)lk(a)l(i)m* şeklinde yazılması beklenirdi. Yine de ikinci /a/ ünlüsünün yazılmış olmasını haklı çıkaracak bir sebep bulmak mümkündür: Eski Türkçede *alk-* "tüketmek, bitirmek, yok etmek" fiiliyle *alka-* "övmek" fiilinin 1. çoğul şahıs emir şekli *alkalim*'dir. Belki ikinci /a/ ünlüsünün yazılmış olmasının sebebi, fiilin *alk-* değil *alka-* olduğunu belirtmektedir.³⁰ Ayrıca *(a)lkal(i)m* "(onu) övelim" okuyuşu, bağlama diğer okumalardan daha iyi uymaktadır çünkü hemen arkasından gelen cümle ölünün muktedir olduğunu belirtmektedir.

Runik yazılı kaynaklarda *alka-* fiili geçmemektedir. Yalnızca Kormuşin'e (2008: 120-121) göre, Altın-Köl II (E-29) yazıtında *alkan-* fiili bir kez geçer. Ancak Kormuşin'in okuması, Altın-Köl II yazıtını inceleyenler arasında tek ve istisnaidir. Diğer tüm naşirler bu kısmı çok farklı bir şekilde okumuşlardır (Tekin 1998: 9-10).

«A» harfi kelimeye dâhil edilerek söz konusu kısım *(a)lkalma* (< *alka-l-ma*) “övülen” olarak da okunabilir. Ancak *alkal-* fiili, DLT'den önce tanıklanmadığı için bu pek olası görünmemektedir.

A1v.1. *uy(u)rl(u)g*. Bu kelime, *u-* “muktedir olmak” fiilinin geniş zaman sıfat-fiili eki almış *u-yur* şeklinden +*LXg* eki ile yapılmış bir isimdir ve “muktedir, becerikli” anlamlarına gelir.

A1v.1. *k(a)l(i)šma*. Radloff'un (1895) *kalmış*, Malov (1959: 45) ve Bold'un (2000) *kalmis*, Orkun'un (ETY II 122) *kalsim* [a], Ôsawa'nın (2010: 24) *qalalim a* olarak okuduğu bu harf grubu, bizce, sondaki «A» kelimeye dâhil edilerek *k(a)l(i)šma* veya *(a)k(i)l(i)šma* olarak okunmalıdır.

Kališma, *kališ-* fiilinden *-mA* ekiyle türetilmiş bir sıfat olmalıdır. *Kališ-* fiili, runik harfli kaynaklarda yalnızca bir kez Taryat yazıtında geçmektedir: (G 2) *bešinč ay üç yegirmikâ kališdi* (G 3) *sünüşdüm, anta sančdim* “On the thirteenth (day) of the fifth month, they uprose (again). I fought (against them) and stabbed (their men) there” (Tekin 1982). Buradaki *kališ-* fiili, Tekin (1982) ve Erdal'ın (OTWF 558) da belirttiği gibi, *kali-* “yükselmek” fiilinden türetilmiş olup “başkaldırmak, isyan etmek” olarak anlamlandırılmalıdır. DLT'de “(atlar ve kısraklar için) hep birlikte şaha kalkıp koşuşmak” anlamıyla verilen *kališ-* fiili de aynı şekilde *kali-* fiilinden türetilmiştir.

DLT'de “(insanlar için) geride kalmak için çekişmek” anlamıyla verilen *kališ-* fiili ise *kal-* “kalmak” fiilinden türetilmiştir. Ancak *kal-iš-* fiili, DLT'den önce hiçbir yerde tanıklanmamıştır.

Bu yüzden *kališma* kelimesindeki *kališ-* fiilinin Taryat yazıtındaki gibi *kališ-* başkaldırmak, isyan etmek” fiili olması daha muhtemeldir. *-mA* yapım eki geçişsiz fiillerden edici isimler ve sıfatlar türettiğine göre,³¹ *kališma* “başkaldıran, isyan eden” anlamında bir sıfattır.

Yine de *kal-iš-* fiilinden türetilmiş olan *kališma* “(birlikte) geride kalan” sıfatının da bağlama uyacağı unutulmamalıdır. Hatta A2.2 satırındaki *kališma* kelimesinden sonra gelen harflerin *čn₂ (ä)r b(ä)d(i)z(ä)m(i)š* olarak okunması doğru ise, bu sıfata verilebilecek tek anlam budur: “Geride kalan *čn₂*er (bu mezarı) süsledi.”³²

Muhtemel *(a)k(i)l(i)šma* okumasındaki *akiliš-* “birlikte akmak; (insanlar için) bir araya gelmek, toplanmak” fiili, Klyaştorniy (1980: 92-93) ve Geng Shimin'in (2005: 216) Taryat yazıtında geçtiğini varsaydığı, Uygurcada bir

kez tanıklanmış olan (UWb 81) ve DLT’de *akliš-* olarak geçen (EDPT 86) fiille özdeşleştirilebilir. Ancak *(a)k(i)l(i)šma* sıfatının beklenen anlamı “(bir yere) toplanan, bir araya gelen”, İhe Ashete yazıtının bağlamına pek uymamaktadır. Ayrıca, bu fiil Klyāštorniy ve Geng Shimin’in Taryat yazıtındaki yorumu sayılmazsa,³³ runik harfli metinlerde geçmemektedir.

A1v.2. *torgul*. Eski Uygurca metinlerde *togrul - togril* “bir erkek adı” ve DLT’de *togril* “yırtıcı bir kuş; bir erkek adı” olarak geçen kelimenin göçüşmeye uğramış şeklidir. Bazilhan (2005: 125) tarafından *turiğul* şeklinde okunmuştur. İlk hecedeki ünlünün /o/ olduğunu açık ve kesin bir şekilde gösteren hiçbir Türkçe kaynak yoktur. Ancak bu kelime bir özel isim olarak Moğolların Gizli Tarihi’nde *to’oril* şeklinde geçmektedir (Rybatzki 2011: 373). Daha geç tarihlere ait olsa da Yunanca Τογορούλης (1133) ve Ἐρτογορούλης (13. yy) (Moravcsik 1983/II: 125, 315) kayıtları da kelimenin ilk hecede /o/ ile okunması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca Klasik Moğolca *toyoruu - toyoriyun - toyoriu - toyoriyun* “crane (bird)” (Halha *toğoruu*) (Lessing 1995: 818) ismi, bu kelimeyle bağlantılı ise ilk ünlünün /o/ okunması gerektiği kesinlik kazanır.

Buna karşın, Macarca *turul* (< **túrul* < *tugrul*) “Eski Macarlarda efsanevi kartal” (Kakuk 1982: 88; Róna-Tas-Berta 2011: 954-956) göz önüne alınırsa, bu kelime *tugrul* (burada *turgul*) olarak da okunabilir. Lakin Macarcadaki Türkçe alıntılarda *o > u* değişimi³⁴ bilinen bir hadise olduğu için kelimenin /o/ ile okunması daha doğru olur diye düşünüyoruz.

A1v.2. *y(ä)lg(ä)k l y(e)lg(ä)k*. Bu özel isim, ET *yäl-* “(atı) dörtnala sürmek” fiilinden *-gAk* ekiyle veya ET *yel* “yel, rüzgâr” isminden *+gAk* similatif ekiyle (OTWF 74-75) türetilmiş olabilir. Birinci durumda “atı dörtnala süren (kişi)” anlamında bir edici isimken ikinci durumda “rüzgâr gibi” anlamına gelen bir sıfattır. *+gAk* similatif ekinin dar kullanım alanı dolayısıyla birinci okuma ve etimoloji bizce daha olasıdır.

A1v.2. *l(a)kz(i)n*. Bu kelime, ET *laqzin* “domuz” için bir yazım yanlışı olmalıdır (EDPT 764). Ôsawa’ya (2010: 73) göre, *lakzin* yılı 723 yılına tekabül etmektedir.

A1v.3. *(e)l*. Satırın sonundaki harf, *l₂* veya *ŋ* olarak değerlendirilebilir. Biz bu harfi *l₂* olarak değerlendirerek *(e)l* “devlet, ülke” okuduk.

A1v.4. *(a)d(i)r(i)l (ä)š*. Yazıtın çeşitli fotoğraflarında satırın sonundaki harfin *š* olduğu açıkça görülmektedir.³⁵ *š* harfi, *(a)d(i)r(i)l* kelimesinden ayrı olarak *(ä)š* olarak okunmalıdır. Eski Türkçede *äš-* fiil kökü “atla eşkin gitmek, atı hızlı (eşkin) sürmek” anlamına gelir. Bu yüzden çeviriyi “(Sen de buradan) ayrıl (ve) eşkin git!” olarak yaptık. Fakat söz konusu *š* harfi, sadece Yenisey yazıtlarında görülmektedir. Bu yüzden *š* harfinin İhe Ashete yazıtındaki varlığı istisnaidir.

A2.3. $(a)d(i)r(i)l(i)m(i)z$. Diğer araştırmacıların aksine, bizim bu satırda gördüğümüz harfler $d_1 r_1 l_1 m s_2$ veya Ôsawa (2010: 27) gibi $d_1 r_1 l_1 d_1 \eta z$ değil, $d_1 r_1 l_1 m z$ 'dir. Bu yüzden bu kelime $(a)d(i)r(i)l(i)m(i)z$ okunmalıdır.

A2.3. $ör(ü)gmä[g]$. Diğer araştırmacıların l_2 olarak değerlendirdiği harf, bizce, r_2 'dir. Estampajda r_2 harfinin aşağı inen kolları açıkça görülmektedir ve Bazilhan'ın (2005) çizimlerinde de gösterilmiştir. Bu yüzden ilgili kelime $öl(ü)gmä$ değil, $ör(ü)gmä$ okunmalıdır. Kül Tegin yazıtının Batı yüzünün 1. satırında *kuridin* [S]ogud *ör*ti “Batıda Soğdlar başkaldırdı” (Tekin 2008: 40-41) cümlesindeki *ör-* fiilinin doğru okunduğu kabul edilirse, “isyan etmek, başkaldırmak” olarak anlamlandırılabilir. Yazıtımızda geçen $ör(ü)gmä$ kelimesi de aynı fiilin $-(X)gmA$ sıfat-fiil ekinin almış şeklidir ve “isyan eden, başkaldıran” olarak anlamlandırılmalıdır. $Ör(ü)gmä$ okuması, aşağıda tartışacağımız $y(a)g(i)l(a)yu$ kelimesiyle de uyusmaktadır.

A2.4. $y(a)g(i)l(a)yu$. Bu kelime, daha önceki araştırmacılar tarafından $y(a)g(i)l(a)yu$, $y(i)gl(a)yu$ ve $y(o)gl(a)yu$ gibi farklı şekillerde okunmuştur.

$y(o)gl(a)yu$ (ETY II 124, Ôsawa 2005: 28) okuması, ilk hecede w harfinin yazılmaması açısından imlaya aykırıdır.³⁶

$y(i)gl(a)yu$ (Németh 1926: 143, ETY II 123) okuması da, benzer şekilde, birinci hecede I harfinin yazılmaması açısından imlaya aykırıdır. Ayrıca, daha da önemlisi, *yigla-* veya *igla-* fiili runik harfli hiçbir kaynaktan tanıklanmamıştır.

Radloff'a (1895) ait olan $y(a)g(i)l(a)yu$ okuması ise, imlaya ve bağlama uygun olduğu gibi Köjeelig-Hovu (E-45) yazıtında da bir kez tanıklanmıştır: *taş yagig yagiladim* (Kormuşin 2008: 135).

4. Değerlendirme

Birçok araştırmacı tarafından ele alınmış ve işlenmiş olsa da, İhe Ashete yazıtının Göktürk dönemine ait diğer runik yazıtlara göre daha geri planda kaldığı ve ihmal edildiği söylenebilir. Örnek olarak, Talat Tekin *Orhon Türkçesi Grameri* adlı çalışmasına İhe Ashete yazıtını dâhil etmemiştir (Tekin 2003: 19). Hâlbuki İhe Ashete yazıtı; bizim okumamıza göre *Azgan* “özel isim”, *alka-* “övmek”, *ami-* “huzura ermek, huzur bulmak”, *kalış-* “başkaldırmak” veya “(birlikte) geride kalmak”, *ör-* “başkaldırmak”, *yagıla-* “düşman olmak” gibi diğer runik yazılı metinlerde ya hiç tanıklanmamış ya da yalnızca bir kez görülen kelimeleri ihtiva etmektedir. Hiç şüphesiz, bunların içinde en önemli olanı bir hapax legomenon olan *ami-* fiilidir.

Ayrıca yazıtta üç tonlu ünsüz tonsuz karşılıklarıyla yazılmıştır: *yekän*, *lakzin* ve *bädisämiş*. Eğer bu kelimelerin hepsinde bir yazım yanlışı yoksa fonetik bir eğilimden de bahsedilebilir. Ancak ünlüler arası tonsuzlaşma hem Türkçede hem de diğer dillerde oldukça nadir görülen bir ses olayı-

dır. Bu yüzden *yekän* ve *lakzîn* kelimelerindeki *k* harfi, /g/ foneminin ünlüler arası allofonu olan sürtünmeli [ɣ] (Erdal 2004: 78-79) yerine patlayıcı bir [g] sesine işaret etmek için kullanılmış olabilir: [yegän] ve [lagzîn]. Türkçeye büyük bir ihtimalle Ruan-ruan dilinden geçmiş olan *lagzîn* kelimesinin (Vovin 2004: 128, Vovin 2011: 2) böyle bir sesi içeriyor olması ve Eski Türkler tarafından da bu şekilde telaffuz edilmiş olması gayet muhtemeldir. Aynı durum, *yegän* için de söz konusu olabilir. *Bädisämiš* kelimesi için ise durum farklıdır. Burada ya bir yazım yanlışından ya da bir gerileyici benzeşmeden bahsedilebilir.

Açıklamalar

- ¹ Takashi Ôsawa'nın ilgili makalesini tedarik etmemde bana yardımcı olan Hirosaki Üniversitesi'nden Sayın Dai Matsui'ye teşekkürü bir borç biliyorum.
- ² Ôsawa'nın (2010: 13) makalesinde verdiği bu dördüncü yüzün fotoğrafında dağ keçisi damgasından başka hiçbir şekil seçilememektedir.
- ³ Değerli meslektaşım Nepil Bazilhan'a gönderdiği fotoğraf ve çizimler için teşekkür ederim.
- ⁴ Söz konusu harf, ya bir *w* ya da köşeli bir *n*₁ harfidir. Bu harf, *n*₁ harfinin yazıttaki diğer örneklerine göre daha köşeli olsa da hemen ondan sonra gelen *m* harfinin de yazıttaki diğer örneklerine göre daha köşeli olduğu gözlemlenmektedir.
- ⁵ Bazilhan'ın (2005) çizimine göre, *d*₁ harfinden önce bir *A* harfinin izleri vardır.
- ⁶ Bu kısmın yazı çevrimi ve okuması, Malov (1959: 46) tarafından *č n₂ r₂ : b₂ d₂ (z) m š = čn är (?) bädi(z)miš* olarak yapılmıştır.
- ⁷ Ôsawa (2010: 27), bizim de estampajda kısmen gördüğümüz *z* harfini doğrulamaktadır.
- ⁸ Mümkün olan diğer okuma şudur: *yogî[n] um(a)doĕ*.
- ⁹ ET *agîr* kelimesinin “zengin, bol” anlamları için UWb'ye (66) bakılabilir.
- ¹⁰ Mümkün olan diğer anlamlandırma şudur: “Altun Tamgan Tarkan'ın cenaze törenini yapamadığımız için”.
- ¹¹ Malov (1959), Bold (2000) ve Dobrovits (2007) *bardiñiz* kelimesini “öldünüz” olarak çevirmiştir. Ancak Eski Türkçe yazıtlarda *bar-* fiilinin tek başına “ölmek” anlamında kullanıldığı örnekler sayıca çok azdır. *Bar-* fiili, “ölmek” anlamında kullanıldığında genellikle *uça* ve *adîrîlu* zarflarıyla birlikte geçer. Ancak Begre yazıtının (E-11) 10. satırındaki *bardim* kelimesi, “öldüm” olarak çevrilebilir. Biz yine de *bardiñiz* kelimesini çevirmek konusunda ihtiyatlı davranarak “gittiniz” olarak bırakıyoruz.
- ¹² Ôsawa (2010: 22-23), burada *š n₁ š* harflerini görmekte ve bunları *ašinas* olarak okumaktadır. Ancak Bazilhan'ın yakın çekim fotoğraflarında bile buradaki harflerin *t₂ k₂ š* olduğu görülmektedir.
- ¹³ DTS (550), İhe Ashete yazıtında geçen ismi *tekäš* olarak okumakta ve ikisini farklı isimler olarak addetmektedir.
- ¹⁴ ET *lagzîn* ve *yegän* kelimeleri, yazıtta *l(a)kz(i)n* ve *y(e)k(ä)n* olarak yazılmıştır.

- ¹⁵ *Yemiş* kelimesi, *ye-* “yemek” fiilinden geçmiş zaman sıfat-fiil eki *-mİs* ile türetilmiş bir isim olamaz. Eğer öyle olsaydı “yenen (bir şey)” anlamını taşımazdı. *Yemiş* kelimesinin farklı bir etimolojisi için Stachowski’ye (1999: 239) bakılabilir.
- ¹⁶ *Kw̄l* kelimesinin bir isim gövdesi olduğu kabul edilir ve Türkçe etimolojisi yapılmak istenirse ancak *kül* olarak okunabilir: *kü-* “korumak, gözetmek” > *kü-(X)l* > *kül* “korunan, gözetilen”. *-(X)l* ekiyle türetilmiş başka tek heceli isimler de mevcuttur: ET *yo-l* “yol” < **yo-* > ET *yogur-* “(tehlikeli) bir yeri geçmek” (OTWF 755, Erdal 2004: 313).
- ¹⁷ İkinci ünlüsü hiçbir yazıtta gösterilmediği için, kelimenin *y(e)g(i)n* okunabileceği de unutulmamalıdır.
- ¹⁸ Klyāstorniy-Tryarski’ye (1990) göre, Arhanan yazıtının üçüncü satırında da *irkin* kelimesi geçmektedir. Ancak Özönder (2000) bu kısmı tamamen farklı okumuştur.
- ¹⁹ *t > r* değişimi, Orta Tang dönemi Çincesinde bilinen bir ses hadisesidir.
- ²⁰ Bu kelime, Kitanca kökenli olarak gösterilmiştir. Nitekim Kitanca yazıtlarda bu unvan gerçekten *ri.g.en* (Kane 2009: 128-129) veya daha muhtemel bir okumayla *irgin* (Wu Yingzhe 2009: 27) olarak geçmektedir.
- ²¹ krs. Türkmençe (dial.) *irik-*, Kazakça *ırk-*, Kırgızca *irkil-*, Başkurtça *ırkil-* (< *irk-il-*) (ESTYA I: 378-379).
- ²² Kelimeyi *b(ä)dz(ä)d(i)m* yerine *b(ä)d(i)z(ä)d(i)m* şeklinde okumamızın sebebi, bu fiilin erken dönem Eski Uygurca kaynaklarda bu şekilde tanıklanmış olmasıdır (OTWF 418). Fiil, daha Eski Uygurcada orta hece düşmesine uğrayarak önce *bädzä-*, sonra da *bäzä-* şeklini almıştır.
- ²³ Bazilhan’ın (2005) çizimlerinde de aynı harfler gösterilmiştir.
- ²⁴ Orkun (ETY I 172) ve Aydın (2007: 60), bu kısmı “az (sayıda) adam” olarak çevirmiştir. Tunyukuk Yazıtının 23. satırında da *Az äri* “Azlardan bir adam” ifadesi geçmektedir. Ayrıca Kül Tegin yazıtındaki *Az eltebär* “Az(ların) İlteber’i” (K 3) ve *Az totok* “Az valisi” (D 38) ile El-Baĵı (E-68) yazıtındaki *Az totog* “Az(ların) valisi” ifadeleri, *Az är* “Az(lardan) adam” ifadesine paralellik teşkil etmektedir.
- ²⁵ Tezcan (1981: 33), Kutadgu Bilig’de de geçen *azgan* kelimesini “kuşburnu, yaban gülü” olarak anlamlandırmaktadır.
- ²⁶ *umadok* okuması, yukarıda gösterdiğimiz gibi, ancak *m* harfinden önce gelen harfin *w* olduğu kabul edilirse mümkün olabilir. O zaman *yogī* kelimesi *yogī[n]* olarak tamamlanmalıdır.
- ²⁷ Sertkaya (2012: 444), bu fiili **am-* olarak tasarlamaktadır. Ancak **am-* kökünün ettirgen şeklinin **am-ur-* olması gerekirdi. Fakat tanıklanan *amirtgur-*, *amrīl-* ve *amrīk-* şekilleri, açıkça *amīr-* biçimine işaret etmektedir. O yüzden ettirgen şekli *amī-r-* olan fiilin kökü, bizce, *amī-*’dir. *Amī-* fiilinin de **am* “sessiz, huzurlu” isim kökünden türetilmiş olması muhtemel görünmektedir. Bu **am* kökü, bizce, Batı Toharcaya *ām* [am] “silence; quietly, still” (Adams 1999: 44) olarak geçmiştir. Toharca *ām* kelimesinin Hint-Avrupa kökenli bir etimolojisi yoktur.
- ²⁸ Bazilhan’ın (2005) çizimlerinde de aynı harfler gösterilmiştir.

- ²⁹ Söz konusu harfler gerçekten $A k_1 l_1 l_1 m A$ ise, $ak(i)l(a)l(i)m-a$ “yayılam” olarak da okunabilir (*akil-* için bkz. UWb 81).
- ³⁰ ET *alka-* fiilinin ikinci ünlüsü büyük ihtimalle uzundur (krş. DLT *arkā-* < *alkā-*).
- ³¹ Runik yazılı metinlerde yalnızca *yäl-mä* “keşif müfrezesi” (< *yäl-* “(at) dörtnal gitmek”) edici ismi geçer (OTWF 316). Irk Bitig’in 29. ırkında geçen *wyma är* “kumarbaz (?) adam” ifadesindeki *wy-ma* kelimesi de muhtemelen geçişsiz *wy-* fiilinden *-mA* ekiyle türetilmiş bir edici sıfattır. Ancak Eski Uygurcada *-mA* ile yapılmış ve geçişsiz fiilin belirttiği işi yapan sıfatlar da mevcuttur: *töpödä törömä uğuşlug kanlar* “tepede yaratılmış (hrf. türemiş) boydan (olan) hanlar”, *kötrülmä ağır ärdini* “yüce (hrf. yüceltilen) saygıdeğer mücevher”, *özmä yarok* “serin (hrf. sönmüş) ışık” (OTWF 317). *-mA* ekinin bu işlevi en belirgin olarak Sarı Uygurcada görülür: *yerla-ma kisi* “şarkıcı”, *yiz t^hk-pi kisi* “terzi”. Aynı şekilde *-mA* eki Sarı Uygurcada edici isimler de türetir: *mal qara-mä* “çoban”, *is tult-pa* “işçi” (Roos 2000: 136).
- ³² $\dot{c}n_2$ harfleri $(ü)ë(i)n$ olarak okunursa, cümle “Geride kalan(lar) için er (bu mezarı) süsledi” olarak anlamlandırılabilir.
- ³³ Klyāstorniy (1980: 92-93) ve Geng Shimin (2005: 216), bu kelimeyi *aklaşdı* diye okumakta ve “toplandı” olarak çevirmektedir. Burada Klyāstorniy ve Geng Shimin’in aklındaki kelime, Uygurcada *akiliš-* “birlikte akmak” ve DLT’de *akliš-* “toplanmak” şeklinde tanıklanmış olan fiil olmalıdır.
- ³⁴ Örnek olarak Mac. *tüzok* “toy (kuş)” ← BT **tözak* (krş. ET *töd* “toy (kuş)”) verilebilir (Róna-Tas-Berta 2011: 956-958).
- ³⁵ Ōsawa (2010: 24), bu harfi *w* olarak değerlendirmiştir.
- ³⁶ Ōsawa (2010: 27), kelimenin transliterasyonunu $y_1 g_1 l_1 y_1 w$ değil, $y_1 w g_1 l_1 y_1 w$ olarak vermiştir.

Kaynaklar

- Adams, Douglas Q. (1999). *A Dictionary of Tocharian B*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi.
- Alyılmaz, Cengiz (2003). “Moğolstanda Eski Türk Kültür ve Medeniyetine Ait Bazı Eserler ve Buldukları Yerler”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 21: 181-199.
- ATS = Gürsoy-Naskali, Emine ve Muvaffak Duranlı (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Aydın, Erhan (2007). *Şine Usu Yazıtı*. Çorum: KaraM Yay.
- _____, (2008). “Ongi Yazıtı Üzerine İncelemeler”. *İlmî Araştırmalar* 25: 21-38.
- Bailey, H.W. (1985). *Indo-Scythian Studies: Being Khotanese Texts*, VII, Cambridge: Cambridge University Press.
- Barutcu, F. S. (1983). “Kül-tigin mi, Köl-tigin mi?”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 22: 101-104.
- Baxter, William H. (1992). *A Handbook of Old Chinese Phonology*. (Trends in Linguistics Studies and Monographs 64). Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Baxter, William ve S. Laurent (2011). *Baxter-Sagart Old Chinese reconstruction. Version 1.00*. <http://crlao.ehess.fr/document.php?id=1217> [Erişim tarihi: 04.05.2013].

- Bazilhan, Nepil (2005). *Kazakistan Tarihi Turalı Turki Dereketmeleri, II. Tom. Köne Türk Bitiktastarı Men Eskertkişteri (Orhon, Yenisey, Talas)*. Almatı: Dayk Press.
- Bazin, L. (1974). *Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien*. Lille.
- _____, (1981). “Kül Tegin ou Köl Tegin”. *Scholias. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 14), Wiesbaden: Harrassowitz. 1-8.
- Bold, L. (1988). “Höl Asgatin Türeg Biçees”. *Şinjele Uhaamı Akademiyın Medee* 1988/1.
- _____, (1990). *BNMAU-ın nutag dax' xadnu biçees (türeg biçgiin dursgal) I*. Ulaanbaatar.
- _____, (2000). *Orxon Biçgiin dursgal II*. Ulaanbaatar.
- Boyce, M. (1977). *A Word-list in Manichaen Middle Persian and Parthian. With a reverse Index by Ronald Zwanziger*. (Acta Iranica, 9a, Troisième Série. Textes et Memoires, Vol. II– Supplément). Téhéran-Liège: Bibliothèque Pahlavi. (Leiden: E. J. Brill)
- Clark, L. V. (1978). “Two stone sculptures of the Old Turkic type from Sinkiang”. *Ural-Altäische Jahrbücher* 50: 42-48.
- DankKelly = Dankoff, Robert ve James Kelly (1982, 1984, 1985). *Mahmūd al-Kāşgari: Compendium of the Turkic Dialects (Diwān Lughat at-Turk)*. Vol. I-III. Cambridge: Harvard University.
- Dobrovits, M. (2007). “On the Burial Complex of Ikhe Askhete: The Funeral Amongst The Old Turks”. 46. *Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı bildirileri: 22-27 Haziran 2003 = Proceedings of the 46th meeting of the Permanent International Altaistic Conference PLAC: June 22-27, 2003; Altay dünyasında gündelik hayat*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 147-156.
- Doerfer, Gerhard (1976). “Das Vorosmanische (die Entwicklung der oghusischen Sprachen von den Orchoninschriften bis zu Sultan Veled)”. *TDAY Belleten* 1975-76: 81-131.
- _____, (1985). *Mongolo-Tungusica*. Tungusica Band 3. Yay. Michael Weiers. Wiesbaden: Harrassowitz.
- DTS = Nadelyayev, V. M. ve D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Nauka.
- EDPT = Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- _____, (2011). “Ongin Yazıtı”. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120. Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ed. Ülkü Çelik Şavk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 363-372.
- ESTYa I = Sevortyan E. V. (1974). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıtkov*. t. I. Moskova: Nauka.
- ETY I = Orkun, Hüseyin Namık (1936). *Eski Türk Yazıtları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- ETY II = Orkun, Hüseyin Namık (1938). *Eski Türk Yazıtları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- Geng, Shimin (2005). *古代突厥文碑铭研究 Gudai Tujue wen beiming yanjiu*. Beijing: Central University for Nationalities Press.
- Gömeç, Sadettin (1994). “Kök Türkçe Kaynaklarda Geçen Boy ve Kavim Adları: Azlar”. *Belleten* 8/221: 219-222.
- İnayet, Alimcan (2008). “Hanyu Wailaici Cidian’a (HWC) Göre Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine”. *Turkish Studies* 3/1: 278-295.
- Kakuk, Susan (1982). “The Hungarian Historical Etymological Dictionary and Chuvash Phonology”. *The Chuvash Studies*. Ed. András Róna-Tas. Budapest-Wiesbaden: Akadémiai Kiadó. 83-95.
- Kane, Daniel (2009). *The Kitan Language and Script*. Handbook of Oriental Studies, Section Eight. Vol. 19. Edited by Denis Sinor, Nicola di Cosmo. Leiden-Boston: Brill.
- Klyaştorıny, S. G. (1969). “Drevnetyurkskaya nadpis’ na kamennom izvayanii iz Çoyrena”. *Pis’mennıye Pamyatniki i Problemy İstorii Kul’turu Narodov Vostoka* 5: 46-47.
- _____, (1971). “Runičeskaya nadpis’ iz vostočnoy Gobi”. *Studia Turcica*. Budapest. 247-258.
- _____, (1980). “Terhinskaya nadpis’”. *Sovjetskaya Tyurkologiya* 1980/3: 82-95.
- Klyaştorıny S. G. ve E. Tryarski (1990). “An Improved Edition of the Arkhanen Inscription”. *Rocznik Orientalistyczny* 47/1: 65-68.
- Kormuşın, İ. V. (2008). *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii, Grammatika Tekstologiya*. Moskova: Nauka.
- _____, (2011). “Çoyr Runik Kitabesinin Yeni Okuma Yorumlaması Hakkında”. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120. Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ed. Ülkü Çelik Şavk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 511-518.
- Lessing, Ferdinand D. (1995). *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington: The Mongolia Society.
- Malov, S. E. (1959). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis’mennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskva-Leningrad: Nauk.
- Moravcsik, Gyula (1983). *Byzantinoturcica*. I-II. Leiden: E. J. Brill.
- Németh, Gyula (1926). “Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan”. *Körösi Csoma Archivum* 2: 134-143.
- Ôsawa, Takashi (2008). “The Philological Reconsideration of the Ikhe-Ashete Inscription: Based on Mongolian-Japanese Joint Researches in 2006 and 2007”. *Research on Urbanization and Traffic in Mongolia Based on Inner Asian Sources*. Ed. Kôichi Matsuda Osaka. 21-73.
- _____, (2010). “ホル・アスガト (XΘΛ AcraT) 碑銘再考”. [Revisiting Khöl-Asgat Inscription in Mongolia from the Second Turkic Qaghanate]. *Studies on the Inner Asian Languages* 25: 1-73.
- _____, (2011). “Revisiting the Ongi inscription of Mongolia from the Second Turkic Qayanate on the basis of rubbings by G. J. Ramstedt”. *SU-SA/JSFOu* 93 (2011): 147-203.
- OTWF = Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon*. Vol. I-II. Wiesbaden: Harrassowitz.

- Ölmez, Mehmet (2011). “Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları”. *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120. Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ed. Ülkü Çelik Şavk. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 629-640.
- Özönder, F. Sema Barutcu (2000). “Eski Türk Çağı Kaya Yazıtları: I. Örük Yazıtı, II. Hangiday Yazıtı, III. Arhanan Yazıtı”. *KÖK Araştırmalar* II (1): 121-133.
- _____, (2006). “Çöyr Yazıtı”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 3/3: 108-124.
- Pulleyblank, Edwin G. (1991). *A Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese and Early Mandarin*. Vancouver, Canada: UBC Press.
- Radloff, W. (1895). *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St. Petersburg.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Recebov, E. ve Y. Memmedov (1993). *Orhon-Yenisey Abideleri*. Bakı: Yazıcı.
- Róna-Tas, András (1999). *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages*. Budapest-New York: Central European University Press.
- Róna-Tas, András ve Árpád Berta (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Part I-II. *Turcologica* 84 (Herausgegeben von Lars Johanson). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Roos, Martina Erica (2000). *The Western Yugur (Yellow Uygur) Language. Grammar, Texts, Dictionary*. Doktora Tezi. Rijksuniversiteit Leiden, Leiden.
- Rybatzki, Volker (2006). *Die Personennamen und Titel der mittelmongolischen Dokumente, Eine lexikalische Untersuchung*. Helsinki: Yliopistopaino Oy.
- _____, (2011). “Mongolische Lehnwörter bei Maḥmūd al-Kāşğari”, *Maḥmūd al-Kāşğari'nin 1000. Doğum Yıldönümünü Dolayısıyla Uluslar arası Divānu Luğāti't-Türk Sempozyumu*. TDAD: 63. İstanbul: Eren Yay.
- Schuessler, Axel (2007). *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- _____, (2009). *Minimal Old Chinese and Later Han Chinese, A Companion to Grammata Serica Recensa*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Ser-Odjav, N. (1963). “İh asgatın höşööt bulş”. *Şinlehb Uhaanı Akademiyn Medee* 1963: 91-95.
- Sertkaya, Osman Fikri (1998). “Die Runen-Inschrift von Čoir”. *Bahşı Ögdisi: Festschrift für Klaus Röhrborn, Klaus Röhrborn Armağanı*. Yay. Haz. Jens Peter Laut, Mehmet Ölmez. TDAD 21. Freiburg-İstanbul: Simurg Yay. 349-361.
- _____, (2012). “Erzurumlu *Emrah* ile Yunus *Emre*'nin İsimlerinin Kökeni Nedir? veya Süryani Kökenli *Mar* “Öğretmen, Üstad” Kelimesi Göktürkçede Geçer mi?”. *Türk Dili* 726: 442-446.
- Sims-Williams, N. (1988). “Bactrian Language”. *Encyclopædia Iranica* III / 4: 344-349.
- _____, (1989). “Bactrian”. *Compendium Linguarum Iranicarum*. Yay. Haz. Rüdiger Schmitt. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag. 230-235.
- Stachowski, Marek (1999). “Korean-Turkic Studies”. *Collectanea Linguistica in Honorem Casimiri Polański*. Eds. M. Brzezina, H. Kurek. Kraków: 231-241.
- Suzuki, K. (2009). “Revision and Reinterpretation of the Choir Inscription”.

- Current Archaeological Research in Mongolia: Papers from the First International Conference on 'Archaeological Research in Mongolia' held in Ulaanbaatar, August 17th–23rd, 2007* (Bonn Contribution to Asian Archaeology, 4). Eds. J. Bemmman, H. Parzinger, E. Pohl, D. Tseveendorj. Bonn: Universität Bonn. 417-425.
- Tekin, Talat (1982). "The Tariat (Terkhin) Inscription". *AOH* 37 (1-3): 43-68.
- _____, (1998). "The Second Altunköl Inscription". *Türk Dilleri Araştırmaları* 8: 5-14.
- _____, (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- _____, (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Temir, A. (1981). "Türkçe Kül-Tigin ve Moğolca Otçigin Adları Üzerine". *Scholalia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde. Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 14). Wiesbaden: Harrassowitz. 194-200.
- Tezcan, Semih (1975). "VIII. Yüzyıldan Kalma 1283 Numaralı Tibetçe Elyazmasında Geçen Türkçe Adlar Üzerine". *Türk Dil Kurumu'nun 40. ve Divan-ü Lügati't-Türk'ün 900. Yıldönümleri Dolayısıyla Düzenlenen I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 299-307.
- _____, (1981). "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine". *Bellekten* XLV (178): 23-78.
- TMEN III = Doerfer, Gerhard (1967). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. Band III: Türkische Elemente im Neupersischen. ğim bis käf*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- UWb = Röhrborn, Klaus (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Lieferung 1-7, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Vovin, Alexander (2004). "Some Thoughts on the Origins of the Old Turkic 12-Year Animal Cycle". *Central Asiatic Journal* 48/1 (2004): 118-132.
- _____, (2011). "Once Again on the Ruan-ruan Language". *Ötüken'den İstanbul'a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu. Bildiriler / Papers*. Ed. Mehmet Ölmez, Erhan Aydın, Peter Zieme, Mustafa S. Kaçalın. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay.
- Wu Yingzhe (2009). "A brief discussion on the vowel attachment in the Khitan Small Script". *Journal of Philology Ural-Altai Studies* 1 (1): 26-30.

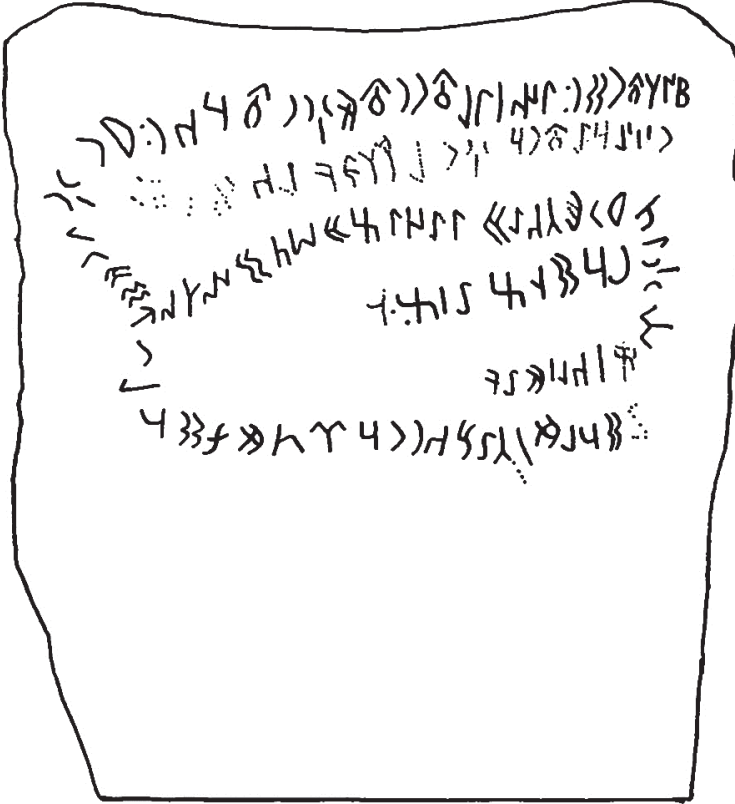
Kısaltmalar

- BT: Bulgar Türkçesi
 DLT: Dīvānū Luġāti't-Türk
 ET: Eski Türkçe
 GOÇ: Geç Orta Çince
 hrf: harfiyen
 krş: karşılaştırınız
 Mac: Macarca
 OÇ: Orta Çince

Şekil 1. İhe Ashete Yazıtı A1 Ön Yüzü (N. Bazilhan'dan alınmıştır)

Şekil 2. *İhe Ashete Yazıtı A1 Arka Yüzü* (N. Bazilhan'dan alınarak uyarlanmıştır)

Şekil 3. İhe Ashete Yazıtı A2 Taşı (N. Bazilhan'dan alınarak uyarlanmıştır)

The Ixe Asxete Inscription: A New Attempt at Reading and Interpretation

Orçun Ünal*

Abstract

The Ixe Asxete inscription, which dates back to the period of the Second Turkic Khaganate, is a memorial stone inscription written on three sides of two stone blocks that belong to the sarcophagus of *Altun Tamgan Tarxan*. The inscription has been read by several scholars such as W. Radloff, H. N. Orkun, S. E. Malov, K. Wulff (unpublished notes), N. Ser-Odjav, E. B. Rinchen, L. Bazin, L. V. Clark, L. Bold, E. Rejebov-Y. Memmedov, N. Bazilhan, M. Dobrovits and T. Ôsawa. However, all these readings are partly unconvincing. In the present paper, the author will examine and re-read the three faces of the inscription in the light of recent lexicological studies and try to propose a better reading and translation of the text.

Keywords

Ixe Asxete inscription, Khöl-Asgat inscription, Old Turkic

* Instructor, Beykent University, Vocational School of Higher Education, Program in Public Relations and Publicity – İstanbul / Turkey
orcununal@live.com

Надписи Ихе Асхет: новая попытка чтения и интерпретации

Орчун Юнал*

Аннотация

Надписи Ихе Асхет относятся к эпохе тюркского каганата и написаны на трех сторонах двух надгробных каменных памятников, возведенных на могиле Алтун Тамган Таркана. Надписи ранее были прочитаны В. Радловым, Х.Н.Оркуном, С.Е.Маловым, К.Вульфом (неопубликованные заметки), Х.Сер-Оджавом, Е.Б.Ринченом, Л.Базеном, Л.Кларком, Л.Болдом, Е.Реджебовым-Меммедовым, Н.Базылханом, М.Добровицем и Т.Осавой, но во всех интерпретациях есть некоторые неубедительные части. В связи с этим, в данной работе заново прочитаны три стороны двух каменных памятников и дан более надежный по все аспектам, по сравнению с предыдущими чтениями, текст и перевод надписи.

Ключевые слова

Надписи Ихе Асхет, надпись Холь Асгат, древнетюркский язык

* Преп., университет Бейкент Высшая профессиональная школа, программа связей с общественностью и рекламы - Стамбул / Турция
orcununal@live.com